

---

WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY  
TOM XXII (2025), Ng 1  
s. 85-95  
doi: 10.36121/bcecler.22.2025.1.085

Bogumiła Celer  
ORCID: 0000-0003-1617-5334  
(Uniwersytet Kaliski im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego)

## Źródła do dziejów Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Kaliszu w zasobach archiwalnych. Rekonesans badawczy

**Streszczenie:** Artykuł przedstawia analizę źródeł archiwalnych dotyczących działalności Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Kaliszu w okresie międzywojennym. Organizacja ta odgrywała kluczową rolę w udzielaniu wsparcia materialnego, prawnego oraz edukacyjnego ukraińskim uchodźcom politycznym w Polsce. Autorka bada dostępne w Archiwum Państwowym w Kaliszu oraz Archiwum Państwowym w Łodzi dokumenty, takie jak sprawozdania, korespondencja, protokoły zebrań i rejestry członkowskie, które umożliwiają rekonstrukcję działalności Towarzystwa. Analiza źródeł pozwala zrozumieć mechanizmy pomocy emigrantom oraz relacje polsko-ukraińskie w okresie międzywojennym. W artykule poruszono również kwestie finansowych i administracyjnych trudności, które doprowadziły do likwidacji organizacji w 1937 roku. Publikacja stanowi istotny wkład w badania nad historią ukraińskiej emigracji politycznej w Polsce oraz ukazuje znaczenie archiwaliów dla dalszych badań nad tym tematem.

**Słowa kluczowe:** ukraińska emigracja polityczna, Towarzystwo Samopomocy Emigrantom z Ukrainy, Kalisz, II Rzeczpospolita, relacje polsko-ukraińskie, źródła archiwalne, organizacje ukraińskie w Polsce.

### Sources on the History of the Society for Mutual Aid to Ukrainian Emigrants in Kalisz in Archival Collections. A Reconnaissance

**Annotation:** The article presents an analysis of archival sources concerning the activities of the Society for Mutual Aid to Ukrainian Emigrants in Kalisz during the interwar period. This organization played a crucial role in providing material, legal, and educational support to Ukrainian political refugees in Poland. The author examines available documents in the State Archives in Kalisz and the State Archives in Łódź, such as reports, correspondence, meeting minutes, and membership registers, which enable the reconstruction of the Society's activities. The analysis of sources helps to understand the mechanisms of assistance provided to emigrants and Polish-

Ukrainian relations during the interwar period. The article also addresses financial and administrative difficulties that led to the dissolution of the organization in 1937. This study makes a significant contribution to research on the history of Ukrainian political emigration in Poland and highlights the importance of archival materials for further studies on the subject.

**Keywords:** Ukrainian political emigration, Society for Mutual Aid to Ukrainian Emigrants, Kalisz, Second Polish Republic, Polish-Ukrainian relations, archival sources, Ukrainian organizations in Poland.

### Wstęp

Emigracja ukraińska w Polsce po I wojnie światowej była efektem politycznych i militarnych porażek Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL) w wojnie z bolszewikami oraz późniejszych represji ze strony Związku Radzieckiego. Po klęsce militarnej tysiące Ukraińców, w tym żołnierze, oficerowie i cywile towarzyszący armii, zostało internowanych na terytorium Polski – m.in. w Szczypiorniu i Kaliszu – co stanowiło nie tyle ucieczkę, co konsekwencję przekroczenia granicy przez Armię Ukraińską<sup>1</sup>. Na ich potrzeby powstawały różne organizacje pomocowe, takie jak Towarzystwo Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Kaliszu, które starały się łagodzić skutki przymusowej emigracji i zapewniać uchodźcom wsparcie materialne, moralne oraz edukacyjne. Ukraińska emigracja w Polsce spotykała się z różnymi reakcjami ze strony władz polskich. Z jednej strony, Polska była zainteresowana wykorzystaniem emigracji ukraińskiej w kontekście swojej polityki antybolszewickiej, z drugiej jednak, władze podejrzewały część środowisk emigracyjnych o związki z radykalnym nacjonalizmem ukraińskim, co prowadziło do okresowych napięć i trudności w funkcjonowaniu organizacji ukraińskich na terenie Polski.

Celem niniejszego artykułu jest omówienie dostępnych w archiwach źródeł do dziejów Towarzystwo Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Kaliszu oraz ocena ich znaczenia dla badań nad ukraińską emigracją polityczną w Polsce w okresie międzywojennym.

Autorka skupi się przede wszystkim na omówieniu materiałów znajdujących się w Archiwum Państwowym w Kaliszu, które dotąd zostały wykorzystane fragmentarycznie m.in. przez Emiliana Wiszkę w jego pracy „Emigracja ukraińska w Polsce”<sup>2</sup>. Archiwa łódzkie zostały wykorzystane przez Jewhena Sinkewycza w artykule poświęconym ukraińskim emigrantom politycznym w Kaliszu i Piotrkowie Trybunalskim w latach 1920-1930<sup>3</sup>. Badacz jednak nie wykorzystał w swej pracy materiałów kaliskich, mimo, iż są one cennym zasobem do badań nad działalnością Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy oraz losami ukraińskich uchodźców politycznych w regionie. Warto dodać, że źródła dotyczące tej tematyki znajdują się także w zespole nr 3990 „Komitet Pomocy Emigrantom w Kaliszu” w Centralnym Państwo-

<sup>1</sup> Szerzej: A. Kolańczuk, *Ukraińcy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym w II RP*, Przemysł 2019, s. 29-31.

<sup>2</sup> E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939*, Toruń 2004.

<sup>3</sup> J. Sinkewycz, *Ukraińscy emigranci polityczni w Kaliszu i Piotrkowie Trybunalskim w latach 1920-1930 w świetle źródeł archiwalnych*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2024, nr 1(40), s. 166-185.

wym Archiwum Organów Władzy i Administracji w Kijowie. Niestety, ze względu na trwającą wojnę są one obecnie trudno dostępne dla badaczy.

### Zarys historyczny i działalność Towarzystwa Samopomocy Emigrantów z Ukrainy

Towarzystwo Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Kaliszu zostało założone z myślą o niesieniu wsparcia politycznym uchodźcom ukraińskim. Organizacja miała charakter samopomocowy, a jej celem było przede wszystkim organizowanie pomocy materialnej, zdrowotnej oraz edukacyjnej dla uchodźców. Stowarzyszenie koncentrowało się głównie na działaniach mających na celu zapewnienie schronienia oraz środków do życia dla najbardziej potrzebujących, w tym inwalidów wojennych, sierot oraz rodzin byłych żołnierzy<sup>4</sup>. Ważnym aspektem działalności Towarzystwa była również praca nad utrzymaniem ukraińskiej tożsamości narodowej wśród uchodźców. Organizacja wspierała edukację ukraińskich dzieci, organizowała wydarzenia kulturalne oraz podejmowała działania mające na celu zachowanie ukraińskich tradycji narodowych. Było to szczególnie ważne w kontekście groźby asymilacji i utraty tożsamości narodowej przez ukraińskich uchodźców w Polsce.

Stowarzyszenie zostało utworzone podczas zebrania założycielskiego 8 marca 1925 r. Ponad stuosobowa grupa inicjatorów złożyła wniosek o rejestrację statutu do Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi i Starostwa Powiatowego w Kaliszu 25 maja 1925 r. W uzasadnieniu podkreślono, że istniejące na tym obszarze Towarzystwo Pomocy oraz inne organizacje nie obejmują wsparciem całej społeczności emigracyjnej, a nowo powstałe stowarzyszenie ma na celu udzielanie pomocy wszystkim uchodźcom, bez względu na ich status społeczny<sup>5</sup>. Niemniej jednak, grupa założycielska była postrzegana z pewną rezerwą, gdyż podejrzewano, że tworzenie nowego stowarzyszenia może być próbą osiągnięcia osobistych korzyści. Wojewoda łódzki nie zaakceptował pierwotnej wersji statutu, a dopiero po długotrwałej wymianie korespondencji ze Starostwem Powiatowym w Kaliszu oraz Urzędem Wojewódzkim w Łodzi sprawa została rozwiązana pomyślnie. Ostatecznie, 16 czerwca 1926 r., założyciele przedłożyli poprawiony statut, który został oficjalnie zarejestrowany 26 sierpnia 1926 r. w Urzędzie Wojewódzkim w Łodzi. Pierwszym prezesem Towarzystwa Samopomocy został Jurij Zahorodnyj, który pełnił tę funkcję do 1934 r.<sup>6</sup> W latach 1934-1935 przewodniczącym zarządu stowarzyszenia był Łonhyn Kochan<sup>7</sup>.

W 1933 r. organizacja wynajęła lokal przy ul. Górnośląskiej 47, a następnie przeniósła się do siedziby przy ul. Dobrzeckiej 25, gdzie dzieliła przestrzeń z Ukraińskim Komitetem Centralnym. Od 1935 r. Towarzystwo wynajmowało już samodzielnie lo-

<sup>4</sup> Tamże, s. 179.

<sup>5</sup> Szerzej: E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939*, Toruń 2004, s. 309. Zob. też: Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Urząd Wojewódzki Łódzki (dalej: UWŁ), sygn. 409, k. 25-41 – Statut Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Woj. Łódzkim, Wniosek o rejestrację do Starostwa Powiatowego w Kaliszu i wojewody łódzkiego z 25 V 1925 r.

<sup>6</sup> Tamże.

<sup>7</sup> Archiwum Państwowe w Kaliszu (dalej: APK), Starostwo Powiatowe (dalej: SP), sygn. 188, k. 26, 55, 93-99.

kał przy ul. Kruczej 4, a w 1936 r. przeniosło się na ul. Asnyka 43<sup>8</sup>. Funkcję przewodniczącego zarządu objął wówczas Mykoła Fedczenko<sup>9</sup>. Warto dodać, że od 1936 r. przy towarzystwie zaczęła działać sekcja kobiet z Fatimą Omelanowycz-Pawłenkową na czele. Był to dawny kaliski oddział Związku Ukrainek Emigrantek<sup>10</sup>.

Z informacji zawartych w źródłach archiwalnych wynika, że Towarzystwo Samopomocy Emigrantów z Ukrainy wzbudzało podejrzania władz, czego dowodem jest tajny raport policyjny skierowany do starosty powiatowego w Kaliszu. W raporcie tym zwrócono uwagę na działalność Aleksego Kasjanienki, sekretarza Rady Towarzystwa, który w trakcie dyskusji na temat polityki i religii w siedzibie organizacji miał wielokrotnie wyrażać się krytycznie o Polsce oraz o Marszałku Józefie Piłsudskim. Jak wskazują dokumenty archiwalne, te wydarzenia skłoniły starostę do złożenia wniosku 23 marca 1937 r. do Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi o rozwiązanie Towarzystwa, argumentując to wpływem Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) na jego kierownictwo. Ponadto, z przeprowadzonej inspekcji gospodarczej Towarzystwa, której wyniki znajdują się w archiwalnych materiałach, wynika, że doszło do zawieszenia działalności organizacji, co zostało formalnie ujęte w piśmie z 29 lipca 1937 r.<sup>11</sup> Po likwidacji Towarzystwa jego zarząd zwrócił się do polskich władz o przekazanie pamiętek i archiwaliów do dyspozycji Ukraińskiego Centralnego Komitetu oraz Ukraińskiego Wojenno-Historycznego Towarzystwa. W jednym z pism do starosty kaliskiego w 1939 r. Ukraińskie Towarzystwo Wojenno-Historyczne poprosiło o przekazanie sztandaru rozwiązanego Towarzystwa do Muzeum Walk Wyzwoleńczych. Pomimo trudności i ostatecznej likwidacji, Towarzystwo Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Kaliszu pozostawiło trwałe ślad w historii ukraińskiej emigracji politycznej w Polsce, dokumentując wysiłki Ukraińców na rzecz zorganizowania życia w nowym kraju oraz walki o zachowanie tożsamości narodowej.

### **Źródła archiwalne dotyczące działalności Towarzystwa**

Najważniejsze źródła dotyczące działalności Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Kaliszu znajdują się w zasobach Archiwum Państwowego w Łodzi oraz Archiwum Państwowego w Kaliszu. W archiwach tych przechowywane są różnorodne dokumenty, które pozwalają na odtworzenie historii tej organizacji oraz losów ukraińskich uchodźców w Polsce.

Dokumenty te obejmują m.in. sprawozdania z działalności Towarzystwa, protokoły zebrań, korespondencję z władzami polskimi, a także listy darczyńców i beneficjentów pomocy. Ważnym źródłem są również listy do innych organizacji emigracyjnych oraz korespondencja międzynarodowa, która ukazuje, w jaki sposób Towarzystwo starało się mobilizować wsparcie zewnętrzne, zarówno w Polsce, jak i za granicą.

<sup>8</sup> APK, SP, sygn. 165, k. 57; sygn. 188, k. 55; sygn. 189, k. 5. Por. E. Wiszka, dz. cyt., s. 311.

<sup>9</sup> APK, SP, sygn. 189, k. 2.

<sup>10</sup> E. Wiszka, dz. cyt., s. 313.

<sup>11</sup> APŁ, sygn. 410, k. 3-4, 6.

Przykładowo, w zasobach archiwalnych z lat 1936-1937 znajdują się liczne listy i apele o pomoc skierowane do władz lokalnych oraz organizacji społecznych. W dokumentach tych Towarzystwo apeluje o wsparcie finansowe i materialne, szczególnie w kontekście trudnych warunków zimowych, które pogłębiały kryzys uchodźców. Organizacja informuje o braku środków na opał, żywność oraz podstawowe artykuły sanitarne, co szczególnie dotykało dzieci, osoby starsze oraz inwalidów wojennych. Dokumenty te są cennym źródłem wiedzy o warunkach życia uchodźców oraz wyzwaniach, z jakimi musiało się mierzyć Towarzystwo. Aby zdobywać fundusze na swoją działalność, organizacja kierowała apele do różnych grup społecznych, w tym do zamożnych przedsiębiorców, bankierów i przemysłowców, prosząc ich o wsparcie finansowe. Z raportów z lat 1934-1935 wynika, że zwrócono się z takimi apelami do około 160 różnych osób oraz instytucji. Przykładowo, w październiku 1936 r. wysłano prośby o pomoc do 56 osób i instytucji, w tym do Zakładów Philips w Warszawie, a w listopadzie tego roku wystosowano kolejne apele do 46 adresatów, w tym jednostek wojskowych<sup>12</sup>.

Jedno z takich pism rozpoczyna się od słów „Наближається зима” (Nadchodzi zima)<sup>13</sup>, co wskazuje na główną tematykę pisma – przygotowania do trudnego sezonu zimowego. Autor dokumentu opisuje wyzwania związane z zimą, która stanowi poważne zagrożenie dla ukraińskich emigrantów przebywających na terenie Polski. Poruszany jest temat chłodu i braku wystarczających zasobów, które mogą prowadzić do pogorszenia sytuacji materialnej emigrantów. W szczególności zwraca uwagę na osoby starsze, chore oraz bezrobotne, które są najbardziej narażone na trudności związane z zimą. Dokument podkreśla, że te osoby potrzebują pomocy, ponieważ ich zasoby zostały wyczerpane. Autor wspomina, że przez ostatnie 10 lat działalności towarzystwa udało się zaspokajać potrzeby dzięki własnym środkom, ale obecna sytuacja jest na tyle kryzysowa, że zmusza do poszukiwania wsparcia z zewnątrz. Apeluje się o pomoc ze strony ludzi dobrej woli, aby zaspokoić najpilniejsze potrzeby osób dotkniętych biedą i niedostatkiem. Prośba skierowana jest do wszystkich, którzy mogą ofiarować wsparcie finansowe lub materialne. Dokument zawiera podpisy osób związanych z Towarzystwem, w tym prezesa i członków zarządu, oraz pieczęć Towarzystwa Samopomocy Emigrantów z Ukrainy z Kalisza. Na końcu widoczny jest adres, na który miały być przesyłane środki – Towarzystwo Samopomocy Emigrantów z Ukrainy, ul. Asnyka 43 m. 1, Kalisz.

Warto zwrócić uwagę, że do wsparcia Towarzystwa Samopomocy wzywano także znane osobistości życia politycznego, takie jak metropolitę Dionizego, Aleksandrę Piłsudską<sup>14</sup>, Adama Koca czy Sławoj Felicjana Składkowskiego, co świadczyło o szerokim zasięgu działań Towarzystwa i jego powiązaniach z elitami społecznymi i politycznymi<sup>15</sup>. Za pośrednictwem nuncjusza apostolskiego Filippo Cortesiego skierowano też wniosek o pomoc do Komisji „Pro Russia”. Dokument zachowany w Ar-

<sup>12</sup> E. Wiszka, dz. cyt., s. 310.

<sup>13</sup> APK, SP, sygn. 189, k. 8.

<sup>14</sup> Tamże, k. 9.

<sup>15</sup> APK, SP, sygn. 188, k. 26, 55, 93-99; sygn. 189, k. 4-15, 18. Por. E. Wiszka, dz. cyt., s. 310.

chiwum Państwowym w Kaliszu datowany jest na 1937 rok. Warto dla przykładu omówić w tym miejscu treść i szczegóły choć jednego z tych pism.

1. Wstęp: Dokument zaczyna się od podkreślenia trudnej sytuacji narodu ukraińskiego podbitego przez komunistyczną Moskwę. Autorzy zaznaczają, że żaden inny naród nie cierpi tak bardzo jak Ukraińcy pod rządami bolszewickimi. List opisuje ból narodu ukraińskiego, którego religijność i indywidualizm stoją w sprzeczności z narzuconym przez Moskwę kolektywistycznym systemem komunistycznym. Ukraińcy nie mogą się pogodzić z tym, co im narzucono, co jest przyczyną ich głębokiego cierpienia.
2. Opis sytuacji na Ukrainie: Dokument odnosi się do faktu, że Ukraińcy jako naród religijny i głęboko przywiązany do indywidualizmu nie akceptują komunistycznej dominacji. Wskazuje się, że komunistyczny reżim Moskwy próbuje zniszczyć ukraińską tożsamość narodową.
3. Rola emigracji ukraińskiej: List opisuje, jak ukraińscy emigranci, w szczególności ci, którzy walczyli przeciwko bolszewikom, odegrali znaczącą rolę w oporze przeciwko komunizmowi. Armia ukraińska pierwsza stanęła do walki z bolszewicką Moskwą i choć musiała ostatecznie złożyć broń po trzech latach ciężkich walk, wypełniła swój obowiązek wobec cywilizacji zachodniej. Walczyła ona z bolszewikami, co osłabiło siły Moskwy i wpłynęło na dalsze wydarzenia w Europie.
4. Przestroga przed komunizmem: List ostrzega, że bolszewizm nie zatrzyma się na Ukrainie i stanowi zagrożenie Europy. Podkreśla się, że konieczna jest współpraca z Zachodem w celu powstrzymania szerzenia się komunizmu.
5. Prośba o wsparcie: Dokument kończy się apelem o wsparcie Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy. Wspomina się o trudnej sytuacji materialnej emigrantów, szczególnie w Kaliszu, gdzie znajduje się duża społeczność ukraińskich uchodźców. Podkreśla się konieczność wsparcia edukacji i wychowania młodzieży ukraińskiej, aby mogła ona kontynuować walkę o wolność swojego narodu<sup>16</sup>.

Kolejny list do Adama Koca, pułkownika i komendanta Naczelnego Związku Legionistów Polskich, tym razem maszynopis, apeluje także o kontynuację wsparcia i opisuje trudności ekonomiczne, z jakimi borykają się ukraińscy emigranci. Adresaci wspominają o potrzebie funduszy i podkreślają, że kryzys ekonomiczny szczególnie dotknął społeczność ukraińskich emigrantów, zwłaszcza żołnierzy, którzy po klęsce Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej zostali internowani.

W języku ukraińskim odręcznie spisano oficjalne pismo Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy, datowane na 6 marca 1937 roku i wysłane z Kalisza. List jest skierowany do Wielce Błogosławionego Dionizego, metropolity warszawskiego i całej Polski. List zaczyna się od powitania z szacunkiem i podkreślenia, że nadchodzi uroczystość Zmartwychwstania Pańskiego (Wielkanoc). Towarzystwo korzysta z tej okazji, aby zwrócić się do Metropolity w sprawie swoich działań. W piśmie podkreślono, że Towarzystwo od lat boryka się z licznymi trudnościami. Szczególnie w latach 1936 i 1937 sytuacja była wyjątkowo ciężka. Zaznaczono, że brak środków i problematyczne warunki materialne utrudniają pracę na rzecz wsparcia ukraińskich

<sup>16</sup> APK, SP, sygn. 189, k. 15.

emigrantów. Wspomniano również o trudnościach z pozyskiwaniem funduszy na działalność towarzystwa. Pismo zawiera apel do Metropolity o pomoc. Towarzystwo prosi o wsparcie dla swoich działań oraz o interwencję w odpowiednich urzędach, które mogłyby pomóc w poprawie sytuacji. Podkreślono, że niezbędne jest wsparcie ze strony władz cerkiewnych, aby można było kontynuować działania na rzecz emigrantów<sup>17</sup>.

Oprócz finansów, Towarzystwo otrzymywało także darowizny rzeczowe, takie jak kupony materiałów czy mąka dostarczana przez właścicieli młyna w Kaliszu. Formy pomocy były różnorodne – m.in. starania o zatrudnienie bezrobotnych rodaków w lokalnych zakładach pracy, takich jak firma Karola Schlossera, która w 1935 r. przyjęła dziesięciu nowych pracowników. Ponadto, Towarzystwo udzielało bezprocentowych pożyczek oraz wsparcia duchowego, szczególnie dla rodaków odbywających kary. W 1935 r. organizacja starała się także o wsparcie dla Biblioteki im. Symona Petlury w Paryżu, jednak bez powodzenia. Kolejne działania miały na celu zapobieganie eksmisji biednych rodzin w Stanicy, co miało miejsce w 1937 r.<sup>18</sup>

Dochody Towarzystwa w latach 1933-1934 wynosiły 593 złp, natomiast w kolejnych latach 1934-1935 zwiększyły się do 737 złp<sup>19</sup>. Dokumenty archiwalne zawierają ręcznie pisane listy osób związanych z emigracją ukraińską, ludzi ważnych dla działalności towarzystwa, którzy przekazywali darowizny. Każda osoba ma przypisane funkcje, miejsca zamieszkania lub inne informacje, które wskazują na jej rolę w organizacji lub społeczności emigracyjnej. Niektóre wpisy są niestety trudne do odczytania.

Towarzystwo Samopomocy odgrywało również istotną rolę kulturalną. Organizowało akademie poświęcone postaciom i wydarzeniom z historii Ukrainy, takie jak akademie ku czci Tarasa Szewczenki w 1935 r. Dochody z takich wydarzeń przeznaczano na działalność statutową organizacji.

### Stan techniczny dokumentów

Jako specjalistka ds. zbiorów specjalnych i opiekun materiałów archiwalnych, ze szczególnym zainteresowaniem autorka przyjrzała się stanowi technicznemu omawianych źródeł, będących częścią dawnych kolekcji dokumentalnych.

Źródła archiwalne pochodzą z lat 20. i 30. XX w., co wpływa na ich stan techniczny. Dokumenty są zarówno rękopisami, jak i maszynopisami, co jest charakterystyczne dla korespondencji i oficjalnych dokumentów z tego okresu. Część dokumentów została sporządzona odręcznie, co widoczne jest na przykład w liście kierowanym do Aleksandry Piłsudskiej oraz w dokumentach skierowanych do Towarzystwa Samopomocy Emigrantów z Ukrainy. Rękopisy są zapisane czytelnym pismem, choć w niektórych miejscach widoczne są poprawki i przekreślenia, co sugeruje, że były one edytowane ręcznie przed końcową wersją. To może świadczyć o spontaniczności i trudnych warunkach pracy osób redagujących dokumenty.

<sup>17</sup> APK, SP, sygn. 189, k. 19.

<sup>18</sup> APK, SP, sygn. 188, k. 44, 69-70; sygn. 190, k. 11-24. Zob. też. E. Wiszka, dz. cyt., s. 310.

<sup>19</sup> APK, SP, sygn. 188, k. 88-92.

Większość oficjalnych dokumentów, takich jak listy do władz i organizacji zewnętrznych, została przygotowana na maszynie do pisania, co było powszechne w latach 30. XX w. Maszynopisy są dobrze zachowane, choć w niektórych miejscach widoczne są niewielkie plamy lub zniszczenia papieru, co może świadczyć o ich intensywnym użytkowaniu lub przechowywaniu w niesprzyjających warunkach.

Większość dokumentów została przygotowana w formacie A4 (lub jego ekwiwalencie w ówczesnych standardach), choć niektóre rękopisy są nieco mniejsze. Większość stron to klasyczne strony korespondencyjne, typowe dla korespondencji urzędowej i wewnętrznych pism organizacyjnych z tego okresu.

Stan zachowania:

1. Papier – materiał, na którym sporządzono dokumenty, nosi ślady starzenia. Widać, że dokumenty są lekko pożółkłe, co jest typowym efektem oksydacji papieru zawierającego kwas celulozowy, który w latach 30. XX w. był powszechnie używany. Żółknięcie jest oznaką starzenia, ale nie wskazuje na poważniejsze uszkodzenia dokumentów.

2. Niszczenie mechaniczne – niektóre dokumenty mają niewielkie uszkodzenia mechaniczne, takie jak zagięcia lub delikatne naddarcia na brzegach, co sugeruje, że były wielokrotnie składane i przechowywane. Uszkodzenia te nie są jednak poważne i nie wpływają na czytelność tekstu.

3. Pieczęcie i podpisy – część dokumentów zawiera pieczęcie i podpisy, które są wciąż wyraźne, choć miejscami widać lekkie zatarcia tuszu. Pieczęcie organizacji (np. Towarzystwa Samopomocy Emigrantów z Ukrainy) są dobrze zachowane i wyraźnie widoczne, co świadczy o odpowiedniej jakości materiałów użytych do ich wykonania.

4. Odbarwienia i plamy – na niektórych stronach widoczne są plamy, prawdopodobnie od wilgoci, co może świadczyć o niekorzystnych warunkach przechowywania dokumentów w przeszłości. Plamy te nie są jednak duże i nie wpływają na czytelność dokumentów. Być może są to ślady po zalaniu lub długotrwałym przechowywaniu w wilgotnym środowisku.

5. Czytelność – mimo pewnych oznak starzenia i zniszczeń, zarówno rękopisy, jak i maszynopisy są wciąż dobrze czytelne. Nie ma poważniejszych uszkodzeń ani zniszczeń, które uniemożliwiłyby odczytanie tekstu. W przypadku rękopisów widać, że pismo jest w miarę staranne, choć miejscami widoczne są poprawki i przekreślenia.

Dokumenty znajdują się w relatywnie dobrym stanie, biorąc pod uwagę ich wiek. Papier uległ naturalnemu procesowi starzenia, co objawia się żółknięciem i niewielkimi uszkodzeniami mechanicznymi na brzegach. Dokumenty są jednak dobrze zachowane i czytelne, co umożliwia ich dalsze badania i analizę. Warto podkreślić, że rękopisy i maszynopisy odzwierciedlają typową dokumentację urzędową z tego okresu i stanowią cenne źródło wiedzy historycznej na temat działalności Towarzystwa Samopomocy Emigrantów z Ukrainy.

### **Problemy i wyzwania Towarzystwa**

Analiza źródeł archiwalnych wskazuje, że działalność Towarzystwa Samopomocy Emigrantów z Ukrainy była obarczona licznymi trudnościami. Jednym z głów-

nych problemów, z jakimi borykała się organizacja, były ograniczenia finansowe. Pomimo regularnych zbiórek pieniędzy oraz apeli o pomoc, Towarzystwu często brakowało środków na realizację swoich zadań. W korespondencji z władzami lokalnymi wielokrotnie pojawiają się informacje o problemach z finansowaniem działań pomocowych oraz trudnościami w utrzymaniu ośrodków dla uchodźców.

Kolejnym wyzwaniem było podejście władz polskich do ukraińskich organizacji emigracyjnych. Władze polskie, szczególnie po 1926 r., podejrzewały niektóre ukraińskie organizacje o związki z radykalnym nacjonalizmem i działalność antypaństwową. Podejrzenia te dotyczyły również Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy, co skutkowało licznymi kontrolami i ograniczeniami ze strony władz.

Archiwalia ukazują również, że Towarzystwo musiało zmagać się z wewnętrznymi konfliktami i różnicami wśród członków ukraińskiej diaspory. Część uchodźców, szczególnie wojskowi, dążyła do zbrojnej walki z bolszewikami i próbowała kontynuować działalność konspiracyjną, podczas gdy inni członkowie diaspory opowiadali się za pokojowym rozwiązaniem i starali się integrować z lokalnym społeczeństwem. Te różnice często prowadziły do napięć wewnątrz Towarzystwa, co miało negatywny wpływ na jego skuteczność.

### **Wpływ działalności Towarzystwa na społeczność ukraińską**

Pomimo licznych trudności, Towarzystwo Samopomocy Emigrantom z Ukrainy odegrało istotną rolę w życiu ukraińskich uchodźców w Polsce. Dzięki wsparciu organizacji wielu uchodźców mogło przetrwać trudne warunki emigracji, a dzieci miały dostęp do podstawowej edukacji. Towarzystwo organizowało również pomoc medyczną dla chorych i inwalidów wojennych oraz starało się zapewniać środki na codzienne utrzymanie najbiedniejszych uchodźców.

Towarzystwo działało również na rzecz zachowania ukraińskiej tożsamości narodowej na emigracji. Organizowało wydarzenia kulturalne, kursy językowe oraz obchody świąt narodowych, które miały na celu podtrzymanie świadomości narodowej wśród uchodźców. Dzięki działalności Towarzystwa społeczność ukraińska w Polsce była w stanie zachować swoją tożsamość i tradycje narodowe, mimo trudnych warunków życia na wygnaniu.

### **Znaczenie źródeł archiwalnych**

Zachowane źródła archiwalne dotyczące działalności Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy są niezwykle cennym źródłem wiedzy o losach ukraińskich uchodźców w Polsce. Archiwa te pozwalają na szczegółową rekonstrukcję działalności Towarzystwa, ukazując zarówno codzienne wyzwania, z jakimi musieli się mierzyć uchodźcy, jak i ich relacje z władzami polskimi oraz organizacjami międzynarodowymi. Dokumenty te są również ważnym źródłem do badań nad ukraińską diasporą polityczną w Polsce oraz jej wpływem na relacje polsko-ukraińskie w okresie międzywojennym. Sprawozdania z działalności, protokoły zebrań oraz korespondencja międzynarodowa ukazują, w jaki sposób Towarzystwo starało się mobilizować wsparcie zewnętrzne oraz jak reagowało na zmieniające się warunki polityczne i ekonomiczne w Polsce. Są one również cennym źródłem do badania kwestii integracji

ukraińskich uchodźców w polskim społeczeństwie oraz ich walki o zachowanie tożsamości narodowej.

### Podsumowanie

Towarzystwo Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Kaliszu odegrało ważną rolę w życiu ukraińskich uchodźców politycznych w Polsce. Pomimo licznych trudności finansowych i administracyjnych, organizacja ta przez wiele lat zapewniała pomoc materialną, medyczną oraz edukacyjną dla uchodźców, przyczyniając się do poprawy ich warunków życia. Dokumenty archiwalne przechowywane w Archiwum Państwowym w Łodzi oraz Kaliszu pozwalają na szczegółowe badania nad działalnością Towarzystwa i stanowią cenne źródło do badań nad ukraińską emigracją polityczną w Polsce w okresie międzywojennym.

Dzięki tym materiałom możliwe jest pełniejsze zrozumienie wyzwań, z jakimi musieli się mierzyć ukraińscy emigranci oraz znaczenia ukraińskich organizacji samopomocowych w łagodzeniu skutków przymusowej emigracji. Rekonesans przeprowadzony na podstawie dostępnych źródeł archiwalnych jest istotnym krokiem w kierunku lepszego zrozumienia historii ukraińskiej emigracji politycznej w Polsce oraz relacji polsko-ukraińskich w okresie międzywojennym. Warto kontynuować badania nad tym zagadnieniem, poszerzając zakres analizowanych źródeł i uwzględniając szerszy kontekst historyczny i społeczny.

### BIBLIOGRAFIA-REFERENCE

#### Sources:

Archiwum Państwowe w Kaliszu

Starostwo Powiatowe w Kaliszu

Akta dotyczące spraw Ukraińców [są to wykazy członków O.U.N.], 1929-1937, 1929-1937, Sygn. 11/3/0/3/187

Towarzystwo Samopomocy Emigrantom z Ukrainy na województwo łódzkie, 1934-1935, Sygn. 11/3/0/3/188

Towarzystwo Samopomocy Emigrantom z Ukrainy na województwo łódzkie, 1936-1937, Sygn. 11/3/0/3/189

Towarzystwo Samopomocy Emigrantom z Ukrainy na województwo łódzkie, 1936-1939, Sygn. 11/3/0/3/190

Archiwum Państwowe w Łodzi

Urząd Wojewódzki Łódzki

Towarzystwo Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Wojew. Łódzkim w Kaliszu, 1925-1934, Sygn. 39/166/0/-/409

#### Studies:

Kolańczuk A., *Internowani żołnierze armii UNR w Kaliszu 1920-1939*, Kalisz-Przemysł-Lwów 1995.

Kolańczuk A., *Ukraińcy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym w II RP*, Przemysł 2019.

Palijenko M., Sribniak I., *Życie codzienne internowanych żołnierzy Armii URL w Kaliszu w latach 1921–1924*, „Przegląd Archiwalny” 2020, t. 13, s. 185–202.

(według materiałów z archiwów polskich i ukraińskich)

Sribniak I., *Kalisz – centrum życia społeczno-politycznego ukraińskich kombatantów w Polsce (w pierwszej połowie lat 20.): na podstawie nowo odkrytych materiałów z polskich i ukraińskich archiwów*, [w:] *Ukraina i Polska: drogi relacji międzypaństwowych: zbiór artykułów naukowych z okazji 100-lecia nawiązania polsko-ukraińskich stosunków dyplomatycznych*, red. I. Matiasz, oprac. W. Sobijański, tłum. z ukr. G. Pandel, Kijów 2019, s. 108–126.

Sinkewycz J., *Ukraińscy emigranci polityczni w Kaliszu i Piotrkowie Trybunalskim w latach 1920–1930 w świetle źródeł archiwalnych*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2024, nr 1(40), s. 166–185.

Wiszka E., *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

Wiszki E., *Stanica Ukraińska w Kaliszu (1924–1939)*, [w:] *Polska - Ukraina: Osadczuk*, pod red. B. Berdychowskiej i O. Hnatiuk, Lublin 2007, s. 137–180.

